

Meerstemmigheid troef

Naar een methodiek voor de participatieve waardering van ICE

Participatie en waardering zijn in het brede erfgoedveld geen vreemden meer voor elkaar.¹ Dat een expert autonoom over de toekomst van het erfgoed beslist, is tegenwoordig steeds minder de norm. Waarderen gebeurt immers meer en meer participatief; meerstemmigheid wordt de inzet. Aan de basis van deze invalshoek ligt de idee dat meerdere betrokkenen een breder en gedragen oordeel kunnen vormen voor de toekomst van het erfgoed. Voor de waardering van het immaterieel cultureel erfgoed (ICE) is deze samenwerking zelfs een noodzakelijke voorwaarde, gezien niemand het bezit ervan echt kan claimen.

TEKST Rob Herreman

De grootste vraag die zich bij de participatieve aanpak van waarderingstrajecten stelt is: “Hoe kun je een brede groep van belanghebbenden met diverse achtergronden het best aan het woord laten?” En: “Hoe kan dit antwoord omgezet worden in een waarderingsinstrument voor en met een variatie aan gemeenschappen, organisaties en soms individuen die zich achter een immaterieel-cultureel-erfgoedpraktijk scharen?”

Cultureel erfgoed gewaardeerd

Iedereen waardeert. We doen het dagelijks. Thuis of op het werk, alleen of in groep. In woorden, beelden of zelfs via onze lichaamstaal. Woordenboeken definiëren de term gewoonlijk als ‘op prijs stellen’ of ‘de waarde bepalen’. Vooral de tweede betekenis is de laatste jaren in opmars in het professionele erfgoedveld: landschappen, gebouwen, objecten en documenten zijn ondertussen het onderwerp geweest van waarderingstrajecten. Waarderen is een proces dat wellicht al altijd intuïtief betrokken is bij beslissingen rond onder meer verwerving, conservatie of afstoting. Doorgaans worden de te nemen maatregelen en acties onderbouwd met argumentaties die een vorm van beoordeling inhouden. In Vlaanderen wordt pas recent veel bewuster omgegaan met het waarderingsproces: door een onderbouwde methodiek binnen te brengen, en een langetermijnaanpak te formuleren. In diverse beleidsteksten van minister van Cultuur Sven Gatz wordt waardering expliciet vermeld als een van de principes voor een duurzame werking van cultureel-erfgoedorganisaties. De Vlaamse overheid stimuleert dit, onder meer met een subsidielijf voor pilootprojecten. We kunnen dit kaderen vanuit een veel bredere evolutie waarin de overheid actoren in de samenleving stimuleert om burgers intenser te betrekken, als ‘cocreator’ of ‘coproducent’.

Uitdagingen omtrent immaterieel cultureel erfgoed

Het is in deze context dat Werkplaats immaterieel erfgoed, toen nog tapis plein, in 2017 binnen het subsidiereglement voor pilootprojecten voor het waarderen van cultureel erfgoed werkmiddelen kreeg voor de realisatie van een instrument bestemd voor de waardering van ICE. Vanuit de ervaring met cultureel-erfgoedparticipatie en de vaststelling dat een dergelijke tool op het terrein vooralsnog ontbrak, was het aanvraagdossier heel ambitieus.

ICE, of ‘de niet-tastbare culturele uitingen die overgeërfd zijn en doorgegeven worden aan de volgende generaties’ is, om te beginnen, overal aanwezig in de maatschappij. Het kan te vinden zijn in heel uiteenlopende uitdrukkingen, van kleine alledaagse huiselijke praktijken over uitzonderlijke meesterlijke vaardigheden en kennis, tot en met grote publieke evenementen met tientallen, honderden of zelfs duizenden mensen. Eenzelfde diversiteit weerspiegelt zich ook in de

“De participatieve waardering van ICE omhelst specifieke uitdagingen, niet in het minst omdat de erfgoedgemeenschappen de kernspelers zijn voor het voortbestaan en borgen van dit erfgoed.

erfgoedgemeenschappen die verbonden zijn met dat ICE: op vlak van onder meer de grootte, de samenstelling of de verbondenheid, en, op een individueel niveau, in de vormen van betrokkenheid, ervaring en kennis. Daarenboven is het niet ondenkbaar dat die veelstemmigheid zich ook uitdrukt in een veelheid en veelzijdigheid van waarden en vormen van waardering.

Een laatste, maar zeker niet onbelangrijk aandachtspunt, situeert zich expliciet op het niveau van participatie. In 2015 werd in de context van de UNESCO 2003-conventie voor het borgen van ICE een reeks van ethische principes goedgekeurd die ook impact hebben op het waarderen van ICE, en meer bepaald bij de houding van intermediaire organisaties ten aanzien van de erfgoedgemeenschappen. Zo luidt het zesde ethische principe dat “Each community, group or individual should assess the value of its own intangible cultural heritage and this intangible cultural heritage should not be subject to external judgements of value or worth”².

Plan van aanpak en resultaten

De participatieve waardering van ICE omhelst met andere woorden specifieke uitdagingen, niet in het minst omdat de erfgoedgemeenschappen de kernspelers zijn voor het voortbestaan en borgen van dit erfgoed. De in 2017 gepubliceerde handleiding *Kwaliteitsvol waarderingstraject: Basisnormen* stelt dan ook terecht dat waarderen – naast een beredeneerde manier om uit te leggen welk erfgoed moet behouden blijven – belanghebbenden kan erkennen, kan bijdragen tot een groter engagement van betrokkenen, en de transmissie van het belang van erfgoed naar de volgende generaties kan faciliteren.³

Aangezien inspirerende voorbeelden in binnen- én buitenland vooralsnog ontbraken, besliste Werkplaats immaterieel erfgoed met het partnernetwerk rond ICE zelf een verkennend onderzoek op te zetten. Bedoeling was te onderzoeken hoe een waaier aan ICE-gemeenschappen, groepen en individuen omgaat met waardering. En hoe mensen persoonlijk reflecteerden over de waarde(n) van ICE en hoe ze zich verhielden tegenover vastomlijnde waardencriteria – een methode die vaak gebruikt wordt bij de waardering van roerend en onroerend erfgoed.⁴ Vijftientwintig mensen met verschillende achtergronden werden hierover geïnterviewd.

Uit het traject kwamen alvast enkele belangrijke inzichten voort. Het voornaamste resultaat was wellicht dat participatief waarderen van ICE idealiter gebeurt vanuit het persoonlijk referentiekader, in plaats van te vertrekken van een vooraf gedefinieerde waardencriteria-set waaruit mensen verwacht

■ Bedoeling was te onderzoeken hoe een waaier aan ICE-gemeenschappen, groepen en individuen omgaat met waardering. © Femke den Hollander

■ Uit het onderzoek bleek dat de beleidsmatige indeling in onroerend, roerend en immaterieel erfgoed nagenoeg geen rol speelde. De betekenis en waardering van ICE voltrok zich vooral in de interactie tussen de soorten erfgoed. Zonder de brouwerij, dus ook geen bier. CCO

worden te kiezen. De analyse gaf aan dat een ongedwongen manier van praten via open vragen over wat als belangrijk of waardevol gevonden werd de beste resultaten opleverde. Deze invalshoek leidde namelijk over het algemeen tot een meer gedetailleerde bespreking van mogelijk ICE en een rijker en genuanceerder waardenpalet.

Verder werd ook kennis verworven over hoe mensen ICE identificeren. Eerst en vooral speelde de beleidsmatige indeling in onroerend, roerend en immaterieel erfgoed nagenoeg geen rol in de hoofden van de mensen. De betekenis en waardering van ICE voltrok zich vooral in de interactie tussen de soorten erfgoed. Of anders gezegd: zonder brouwerij, mout en gerst: geen biercultuur. Zonder de stad Brugge en het relik met het bloed van Jezus Christus: geen Heilig Bloedprocessie.

Een laatste opmerkelijke conclusie situeert zich op een discursief niveau. Het leek (op voorhand) evident dat alle respondenten vanuit hun diverse achtergronden ICE op een verschillende manier benaderden. Toch konden uit de getuigenissen naderhand een aantal gemeenschappelijke criteria worden afgeleid. Zo werd ICE soms eerder objectiverend beschreven, terwijl bij anderen de persoonlijke beleving primeerde. Sommigen hadden daarnaast meer aandacht voor de gemeenschap, anderen voor de praktijk. Verder viel ook een onderscheid op tussen groeps- en individueel belang. Ten slotte bleek de ene groep een meer 'authentieke' voortzetting van ICE na te streven, terwijl een andere groep veeleer voor dynamiek en vernieuwing stond.

Naar een waarderingstoolbox voor ICE

De resultaten van het project zijn verwerkt tot een basisfilosofie, een identificatieschema en een set personae. Die basisfilosofie erkent ten eerste de diversiteit van erfgoedgemeenschappen en dus de veelheid van stemmen daarin. De grondhouding vertrekt ten tweede van het principe dat elke betrokkene, ongeacht haar of zijn visie en achtergrond, zich over de waarde van ICE moet kunnen uitdrukken. Dit leidt tot verschillende maar evenwaardige benaderingen om te waarderen. Ten slotte komt het eigenaarschap van erfgoedgemeenschappen altijd op de eerste plaats, en is het belangrijk om steeds bewust te zijn van de invloed van externen tijdens waarderingsprocessen.

Op basis van deze basisfilosofie werden vervolgens het identificatieschema en de personae uitgewerkt. Het identificatieschema is een hulpmiddel dat erfgoedgemeenschappen en intermediaire organisaties kunnen gebruiken bij waarderingsessies. Het is gestoeld op de vaststelling dat de omschrijving en waardering van ICE via relaties tussen de betrokkenen en roerend, onroerend en immaterieel erfgoed gebeurt en suggereert een holistische aanpak om de veelheid en veelzijdigheid van betekenissen in kaart te brengen.

De tool kan bijkomend nog gecombineerd worden met de reeks personae; fictieve maar realistische profielen van personen waaruit de doelgroep in zijn volle diversiteit kan bestaan. In lijn met de scope van het project werden acht personae gecreëerd en gelinkt aan de waarderingsblikken uit het praktijkonderzoek: met name objectief versus sub-

■ De waarderingstool kan gecombineerd worden met een reeks personae; fictieve maar realistische profielen van personen waaruit de doelgroep in zijn volle diversiteit kan bestaan. © Toerisme Oostduinkerke/Westtoer, CC BY-NC-ND 2.0

jectief, gemeenschap versus praktijk, groeps- versus individueel belang en traditie versus vernieuwing. De profielen kunnen handig worden ingezet tijdens groeps gesprekken om te toetsen of alle mogelijke visies aan bod komen. Het is dus een werkvorm om het grote spectrum van stemmen en betekenissen een plaats te geven. Zowel het identificatieschema als de personae zijn ontwikkeld vanuit het gegeven dat waardering in eerste instantie een beschrijving van een immaterieel-erfgoedpraktijk inhoudt en dat een grondige omschrijving van het erfgoed ook vaak resulteert in een gedetailleerde waardering. In deze projectfase werd echter nog niet onderzocht hoe bepaald kan worden wie er effectief aan dergelijke processen kan of moet deelnemen. Ook bieden de tot nu toe ontwikkelde instrumenten nog geen concreet antwoord op hoe de diversiteit van betekenissen kan leiden tot een consensus of een waardenstelling en tot concrete borgingsmaatregelen. Deze en andere kwesties worden daarom uitvoerig behandeld in de volgende fase van het project (2018-2019).

Besluit

De basisfilosofie, het identificatieschema en de personae zijn een eerste middel om belanghebbenden als 'coproducent' of 'cocreator' actief en evenwaardig te kunnen betrekken bij het waarderen van ICE. Ook al begint het stilaan gemeengoed te worden in het Vlaamse erfgoedbeleid, vooralsnog blijft het nog zoeken op welke manier participatie meer kan zijn dan enkel een vorm van gebeurlijke inspraak of samenwerking. Participatie is uiteindelijk de crux bij immaterieel-erf-

“De resultaten van het project zijn verwerkt tot een basisfilosofie, een identificatieschema en een set personae.”

goedwerking. Vanuit die optiek zijn 'participatief', 'divers', 'democratisch' en 'laagdrempelig' sleutelbegrippen voor de uitbouw van een ICE-waarderingstool(box). Ze zijn het uitgangspunt bij de ondersteuning van erfgoedgemeenschappen vanuit het perspectief dat de waarderingsmethodiek het eigenaarschap in alle opzichten versterkt en van daaruit de ontwikkeling van concrete borgingsmaatregelen bevordert.

Rob Herreman is verbonden aan Werkplaats immaterieel erfgoed en aan de Universiteit Antwerpen waar hij een doctoraat voorbereidt over 'lesbian and gay music'.

1. Het focusdossier van het volgende nummer van dit blad gaat dieper in op het thema 'waarderen'.
2. "Elke gemeenschap, groep of individu bepaalt zelf de waarde van zijn immaterieel-cultureel-erfgoedpraktijk. Dit immaterieel erfgoed zou niet onderhevig mogen zijn aan waardenoordelen van buitenaf." (vrije vertaling), op <https://ich.unesco.org/en/ethics-and-ich-00866> (bezoekt op 21 september 2018).
3. L. BEYERS, T. CORBAERT, D. COPPOOLSE E.A., Kwaliteitsvol waarderingstraject: Basisnormen. Brussel, FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw, 2017.
4. Een nationaal voorbeeld is het stappenplan voor het waarderen, selecteren en herstemmen van roerend religieus erfgoed in parochiekerken, een samenwerking tussen het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur vzw, de Provincie Oost-Vlaanderen en de Provincie Antwerpen (zie www.stappenplanreligieuserfgoed.be).